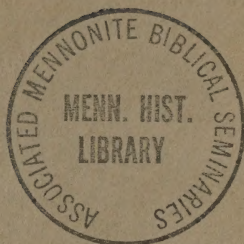
Het Offer des Heeren

W. J. Kühler

M
272
K95o

ASSOCIATED MENNONITE BIBLICAL SEMINARIES
MENN. HIST.
LIBRARY

Over: Het Offer des Heeren' vdS.

door D. W. J. Kühler

duplicaat BC 81.—

OVERDRUK

UIT

DOOPSGEZINDE BIJDRAGEN.

46ste Jaargang.

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

DOOR

Dr. S. CRAMER,

HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ

voorheen

E. J. BRILL

LEIDEN — 1906.

m18367 M
272
K950
collated rk

HET OFFER DES HEEREN [1]).

Door de goede zorgen van Prof. CRAMER hebben wij een nieuwe uitgave ontvangen van *Het Offer des Heeren*, de oudste verzameling Doopsgezinde martelaarsbrieven en offerliederen.

Voor dien herdruk zijn wij hem dankbaar. Thans is ieder in staat gesteld kennis te maken met dit boek. En het is een heerlijkheid zich daarin te verdiepen. Onze groote kerkgeschiedschrijvers hebben fraaie en welgelijkende portretten gegeven, die uit hunne lijst naar voren treden. Hier echter hebben wij meer dan beeltenissen; hier spreken de vromen zelven tot ons. Met al het eigenaardige, dat levende zielen kenmerkt, staan zij voor ons, en doen zij ons deelen in hunne beproevingen en pijnen, hun strijd en overwinning. Wie zich met liefde overgeeft aan dit boek leeft weldra met deze getrouwe dienstknechten huns Heeren, en voelt hunnen vromen geest over zich komen.

Aanvankelijk, wel is waar, worden wij in een sombere,

1) De lezer gelieve in het oog te houden dat dit stuk oorspronkelijk alleen bestemd was om voorgelezen te worden op de vergadering van de „Zwolsche Vereeniging van Doopsgezinde Gemeenten". Nu aan mijne rede een plaats in de *Bijdragen* is geschonken, heb ik haar gelaten zooals ik haar den 5den Juli 1905 te Utrecht heb uitgesproken en alleen enkele toen overgeslagen stukken weder ingelascht.

drukkende omgeving verplaatst. Wij dalen af in het schemerdonker van kerkerholen. De beul doet daar zijn vreeselijk werk. Rechtvaardigen en reinen van hart worden er gemarteld omdat zij niets vragen dan vrijheid om hunnen God naar hun geweten te dienen. En als eindelijk de grendels der gevangenisdeuren knarsend opengaan en de zwaar beproefden naar buiten treden en, na langen tijd licht en lucht ontbeerd te hebben, voor het eerst weder Gods zon mogen begroeten en ademhalen in den vrijen dampkring, — dan is het om op den brandstapel onder folterende pijnen te sterven.

Maar al blijft dit vreeselijke ons tot het einde schokken — ook door zachter aandoeningen worden wij ontroerd. In het duister welk een licht! „Psalmen in den nacht'' weerklinken. Zij zijn geen verlatenen, de martelaars. Zij gevoelen dat hun God hun nabij is, dat Hij hen sterkt en staande houdt. De vervolgers kunnen niet meer dan het lichaam dooden. De ziel zal niet sterven, maar eeuwig leven bij den Vader. En dag en nacht gaan uit kerkers en kuilen, onder bloed en wonden gebeden op tot Hem, die de Zijnen niet boven hunne krachten laat beproeven. Het schavot is niet 't einde van alles, het is de eerste trede van den Jakobsladder, die voert tot God.

Zulk een krachtig geloof, zulk een innige godsvrucht komt ons uit het *Offer des Heeren* te gemoet. Wat wij hier vinden, het is alles waarheid en natuur. De „slachtschaepkens Christi'' hebben niet naar mooie woorden en vormen gezocht: zij storten hun hart uit zonder bijgedachte, maar treffen ons daardoor des te dieper. Altijd ongekunsteld, en soms ook geheel kunsteloos is het proza van hunne brieven en testamenten. Het is waar dat hunne liederen dikwijls meer historische dan dichterlijke waarde hebben. Toch zou ik ongaarne hooren dat iemand ze uit de hoogte als

kreupelrijm veroordeelde. Trouwens, wie de taal van het hart verstaat, zal zich daarvoor wel in acht nemen. „Die dit Liedeken dichte, Zijn gemoet dwanck hem daertoe", zegt een der dichters; en dit woord is op verreweg de meesten van toepassing. Soms voelen wij in het eenvoudige, bijna spelende rhytme de smartelijke trilling eener ziel, de ingehouden snikken van een ontroerd gemoed. En te midden van alledaagsche verzen staan opeens regels vol aangrijpende schoonheid. Is niet het hart, dat van groote, heilige aandoeningen vervuld is, van nature dichter?

Een wereld van godsvrucht, liefde en lijden opent zich voor ons wanneer wij ingaan in het heiligdom van dit boek. Ik zal trachten u die wereld binnen te leiden. Niet met godgeleerden zullen wij in aanraking komen: deze oude Doopsgezinden wilden niets zijn dan vrome Christenen, trouwe navolgers van hunnen Heer. Daarom zouden wij ons aan hunne vroomheid vergrijpen, wanneer wij trachtten een theologisch stelsel uit hunne brieven op te bouwen. Maar terwijl ik zocht naar een gedachtengang om mijn overvloedige stof althans eenigszins te ordenen en te verdeelen, kwam mij het woord des Meesters te binnen: „Gij zult liefhebben den Heere uwen God, met geheel uw hart en met geheel uwe ziel en met geheel uw verstand. Dit is het eerste en het grootste gebod. En het tweede, aan dit gelijk, is: Gij zult uwen naaste liefhebben als u zelven". Ik meen dezen vromen martelaars, die het offer huns Heeren hebben voortgezet, recht te doen wanneer ik die twee „hoofdgeboden" tot leiddraad neem, en mij afvraag hoe zij in leven en sterven God en hunnen naaste hebben liefgehad. Vanzelf zal ik dan gelegenheid vinden om hier en daar bijzonderheden en opmerkingen in te vlechten. En daarna wensch ik nog iets te zeggen over de vervolgers, die wij hier hun rampzalig werk zien verrichten.

I.

Wat is het, dat Vondel's *Brieven der heilige Maeghden, Martelaressen,* ondanks de schitterende poëzie die de dichter ook in dit werk ten beste geeft, op den duur ietwat eentonig maakt? Het is niet moeilijk die vraag te beantwoorden: wij gevoelen dat deze *Brieven* al te zeer scheppingen zijn van één geest en dat de karakters der martelaressen niet scherp genoeg uit elkander zijn gehouden. Dat geeft aan de lectuur van het geheel iets vermoeiends.

Iets dergelijks is van *Het Offer des Heeren* niet te zeggen. Hier juist komen de verschillende karakters duidelijk te voorschijn. Zonder het te weten, hebben de meesten in hunne brieven een scherp en juist geteekend beeld van hunne persoonlijkheid nagelaten; er zijn slechts weinigen die ons wazig voor den geest staan. En dit persoonlijke, dat overal voor den dag treedt, geeft aan het boek zulk een rijke afwisseling en zulk een groote aantrekkelijkheid. Heftig b. v., bijna uittartend is Hans van Overdam, maar bedachtzaam overleggend Adriaen Cornelisz. Tot de hoog ontwikkelden mogen wij Jacques d'Auchy rekenen, tot de minder beschaafden Adriaen Pan of Peter Bruynen. De „goede Jan Claesz", zooals hij terecht wordt genoemd, de innige Jeronimus Segersz. zijn geheel andere naturen dan de scherpe Hans de Vette en de luidruchtige Eelken en Fije. En hoe krachtig wordt onze sympathie gewekt voor de vrouwen, die wij hier voor ons zien in hare bangste, bitterste uren! Ook zij hebben allen haar eigen karakter. Den diepsten indruk maken zeker wel Elizabeth, het gewezen bagijntje, Mayken Boosers, Lijsken en Claesken. Deze lieve, vrome martelaressen, allen zoo moedig en ootmoedig, zoo teeder en toch zoo krachtig, zoo rein en zoo lijdzaam —

gij kunt ze nimmer vergeten. Hare geschiedenissen behooren tot de treffendste van den geheelen bundel.

Maar hoe verschillend de martelaars ook zijn, dit hebben zij allen gemeen, dat zij met hart en ziel hunnen God liefhebben. Niet aan de wereld, aan den „goeden Vader" willen zij toebehooren. Daarom is het dat zij den „Voleynder JESUS tot een exempel nemen", en van hem bovenal twee dingen leeren: „Wat wegh dat hij is voorgegaen, ende dat sy door veel drucx moeten ingaen in dat rijck der hemelen", m. a. w. dat zij hun kruis zullen opnemen; — en vervolgens: dat zij „in alle gherechtigheyt ende heylichheyt moeten wandelen, als kinderen des vredes".

Vooreerst dan: het opnemen van hun kruis. Wel hebben zij gevoeld wat dit zeggen wil! Maar al werden de zwaarste beproevingen hun opgelegd, al moesten zij op schier bovenmenschelijke wijze zichzelven verloochenen, toch hebben zij nimmer met verdeeld gemoed of wankelend geloof het lijden aanvaard. Zij hadden den blik op JEZUS geslagen. Hij, de Zaligmaker, was hen voorgegaan op den smallen weg, Hij had het kruis moeten dragen en den beker drinken, — zouden *zij* dan verlangen een breeden, gemakkelijken weg te bewandelen en „met ruymte te comen" in de hemelsche heerlijkheid? Waren de dienstknechten soms beter dan de Heer? Neen, de weg die tot 't leven leidt is nauw: een andere weg bestaat nu eenmaal niet. De gantsche schriftuer" — aldus wekt CLAESKEN hare vrienden op — „dwinget ons dat wy ons tot lijden sullen begeven ende bereyden". Alle heilige mannen Gods zijn door veel druks beproefd: het Koninkrijk der hemelen *kan* niet komen zonder smart en kruis. Op aarde moet veel strijds gestreden zijn eer de glorie en de heerlijkheid Gods geopenbaard kan worden. Alleen wie de proef heeft doorstaan zal de kroon ontvangen.

En op die kroon, die God hun reiken zal, blijft onder beproevingen en pijnen hun blik gevestigd. Zij weten dat zij de toekomst des Heeren mogen verwachten. Dat is hunne sterkte en daarom is het sterven hun gewin. Afgefolterd en moegestreden kunnen zij blijde de oogen sluiten: God roept hen tot zich, en zij — naar het aandoenlijk woord dat telkens wordt herhaald — zij zullen tehuis zijn. Het is hun te midden van den kerkernacht een heerlijkheid aan die toekomst te denken. „Daer sullen wy onder den Altaer rusten by alle lieue Gods kinderen, daer sullen alle tranen van onse oogen gewasschen worden. Daer sal alle tribulatie een eynde hebben, dan sal onse verworpen lichaem verclaert worden.... Dan sal onse weenen in lacchen ende trueren in blijschap verandert worden, dan sullen wy eeuwich triumpheren ende metten Heeren eeuwich leuen. Wi sullen met witte cleederen gecleet worden". Al is het sterven op aarde „onlijdelijck", zooals de rechters dreigend tot Wendelmoet Claesd. zeggen, — in haar antwoord spreekt die blijde verzekerdheid, die het deel is van al hare broeders en zusters; „Ic en sal den doot nemmermeer smaecken". Bovendien: zijn de beproevingen die de wereld hun aandoet, de pijnen van folterbank en schavot niet kort en gering in vergelijking met de eeuwige heerlijkheid, die Daarboven geopenbaard zal worden? Zalig dus degenen, die waardig zijn bevonden om den naam des Heeren te lijden! De wereld moge hen vervolgen en uitstooten, het zijn „al wtuercoren schaepkens die de Heer daer toe vercoren heeft". Hoe treffend paart zich aan dit troostwoord van Lijsken de bemoediging van haar man dat Hij een lust heeft „zijn wtvercooren bij zich te hebben". Daarom: niet slechts *vrijwillig* begeven de „kinderen Godts" zich onder „'t Jock ende roede des Cruyces", zooals Gielis Matthijsz vol blijdschap van de zijnen

zegt, zij roemen zelfs in de verdrukking, zij danken dat zij tot 't „cleyne hoopken" mogen behooren. God alleen heeft hen daartoe „bequaem gemaect"; Zijn bijstand hebben zij niet vergeefs afgebeden — want had eigen kracht hen moeten staande houden, zij waren gevallen. Met diepen ootmoed wordt dit b. v. door JAN CLAESZ erkend: „souden wy op het lijden dencken, wi bleuen daer inne steecken". Maar Godlof! zij hebben den Trooster gevonden die hen niet meer verlaten zal. Gods liefde maakt hen reeds op aarde zalig. Hun schat kunnen zij niet verbergen: „hy breect ouer al wt, hy is veel te costelyck om te verberghen, wy zijn soo blijde met desen schat, welcke schat is onse ghelooue, hope ende liefde, ende die en sullen ons niet ledich laten .... wy zijn so wel ghemoet, de Heere hebbe eeuwich lof ende danck, wy roepen, wy singhen, met malcanderen, wy bedrijuen alsulcken vruechde om malcanderen te troosten ende te stercken" .... Is dat niet de warme jubeltoon van het ten volle verzekerde geloof, van de liefde die God boven alles zoekt? Daarmede stemt samen de belijdenis eener moeder: „Wat meynt ghy, dat wy opt onseker aenloopen?..., Wy verlaten ons lieue kinderen, die ic om de geheele werelt niet verlaten en woude, ende wy settent daer al by op, wat wy hebben, souden wy noch opt onseker aenloopen, wy en soecken anders niet dan onse salicheyt".

Zoo nemen onze martelaars dan hun kruis op en volgen zij hunnen Heer: „Al wat ghi my mijns geloofs haluen doet, dat wil ic geerne lijden", zegt JERONIMUS SEGERSZ. En elders nog sterker: „Al waer elck lidt, iae elck hayrken een Lichaem, soo wil ickse al door die cracht Gods tot prijs des Heeren offeren". Geen beproeving valt CLAES DE PRAET zoo zwaar als de gedachte dat zijn lijden niet ter wille van zijn geloof zou zijn. „Doen sat ick daer al-

leene, ende de Satan quam mi tenteren inwendich voortbrenghende: Arm mensche, sydy hier om ws geloofs wille? de heeren en vragen v na geen gelooue".... Het kruis valt hun licht, maar alleen omdat 't het kruis des Heeren is: buiten God kunnen en willen zij niet leven. „Jae lieue vrienden", schrijft CLAESKEN in de gevangenis, „soo staet noch mijn gemoet, ende so lief heb ic mijnen Heere ende mijnen God, al waert dat ic door een gedachte mijn leuen behouden mochte, ende ick wiste dattet den Heere niet en beliefde, soo woude ick noch lieuer steruen dan die ghedachte dencken".

Waar zóó de liefde woont, gebiedt God Zijnen zegen en vervult Hij het hart Zijner uitverkorenen met onwankelbaar vertrouwen. Altijd en overal blijven de martelaars dan ook doordrongen van het geloof dat niets hen uit Zijne handen kan rukken. En wat de vervolgers betreft, — „sy en connen ons niet een hayr ghecrencken sonder den wil van onsen Vader", schrijft WILLEM DROOCHSCHEERDER. En die Vader zal niet toelaten dat Zijne kinderen „bouen hun vermogen worden becoort": Hij is zulk een getrouw „Noothelper" en „Hooftman" dat die „buyten banden schenen swack te syn, soo cloeck zyn datmen daer af verwondert". Toch moet er soms veel „strangher" gestreden worden dan aanvankelijk werd gemeend, toch is het vleesch vaak zeer „verschroemt", maar hoe troostrijk is ook de ervaring: „hoe dat wy in meer drucx versocht worden, hoe dat wy meer getroost worden." Dan breken er uren aan voor de arme gevangenen dat zij niet eens gevoelen dat zij gekerkerd zijn of in hunne verbeelding den langen tijd van hunne gevangenschap zien samenkrimpen tot één enkel uur. Dan ook vinden zij sterkte om weerstand te bieden aan verleiding en onder geen foltering te bezwijken.

Want zwaar genoeg zijn zij op de proef gesteld. Voor-

eerst door disputen, waarin zij hun geloof te verdedigen hadden tegen wereldlijke of geestelijke overheid. Ik zal daarop later terugkomen; nu wijs ik alleen op het kwellende van zulk herhaald geredetwist. Zeker, er waren zeer velen onder de martelaars, die hunne rechters te woord konden staan en zelfs tot zwijgen brengen; maar er waren er ook, eenvoudigen en armen van geest, die gaarne in hun geloof wilden volharden, maar de gave misten het in een redetwist te verdedigen [1]). En in ieder geval: dat strijden tegen „vernufte redenen", dat weerstaan van verleiders die hen met „listighe vraghen ende met soete woorden" zochten af te trekken van gehoorzaamheid aan God; dat disputeeren over wat hun heilig en dierbaar was, het moet een bittere beproeving zijn geweest. „Sy quelden my seer", — met deze woorden spreken de martelaars herhaaldelijk over de redetwisten met hunne rechters. In één geval slechts wilden zij toestemmen in een dispuut: wanneer dit nl. publiek mocht zijn, opdat het volk zich zou kunnen overtuigen wie het recht aan zijne zijde had. Maar — het is te begrijpen — in dit voorstel wilden de rechters nimmer treden.

Een tweede, in *ons* oog veel zwaarder foltering, waaraan de gevangenen waren blootgesteld, was de scherpe examinatie, de pijniging door den beul, om hen te dwingen hunne geloofsgenooten te noemen. Van dit verschrikkelijke is hun niets gespaard: al wat door duivelachtig vernuft en meedoogenlooze wreedheid kon worden uitgedacht, hebben zij moeten doorstaan. Taaie roeden strepen het vleesch met bloedige striemen. Gewichten en katrollen rekken en trekken de gespannen spieren. De schroeven knersen op ontwrichte ledematen dat het bloed uit de nagels springt.

---

1) Zie b. v. bl. 220.

Met vuur worden gevoelige lichaamsdeelen geschroeid. Water en nog veel erger vocht wordt den gevangenen in onmatige hoeveelheid ingegoten. In de sombere pijnkelders gaan brandende smartkreten op. Maar de geest is sterker dan het vleesch. Een vurig gebed houdt de arme lijders en lijderessen staande. „Bewaert, bewaert, o Heere, mijn schat" roept JAN GEERTSZ. ELISABETH sprak: „Och ick en macht niet langher lijden. De Heeren seyden: Belijdt, soo willen wy v pijne verlichten. Maer sy riep tot den Heere haren God: Helpt my o Heere, v arme dienstdeerne, want ghy een noothelper zijt.... Ende de Heere verlichte haer pijne alsoo dat sy seyde: ick en voele gants gheen pijn in mijn vleesch, als te voren".

Wie zal eindelijk zeggen hoeveel tranen binnen de kerkermuren gestort, hoeveel gebeden en zuchten opgezonden zijn, die God alleen gezien en gehoord heeft? Zij waren veelal echtgenooten en ouders, deze vrome martelaars; en wèl menigmaal zullen zij met onuitsprekelijke smart gedacht hebben aan wie zij onbeschermd en onverzorgd zouden moeten achterlaten. Wij lezen daarvan ontroerende getuigenissen. Zeker was het niet noodig dat anderen hen aan het lot van hun gezin herinnerden, zooals wij lezen dat twee dienaren deden, toen zij CLAES DE PRAET afvallig wilden maken: „Arme bloet als ghy zijt", zeiden zij, „die v leuen daer voor laten wilt ende v wijf ende kinderen laet ghy inden noot, ten is niet wel ghedaan dat ghy v houwelyck breeckt". Gelukkig vond de zwaar beproefde echtgenoot en vader kracht om staande te blijven: hij „hief een liedeken op ende sanck met vruechden".

In Gods handen bevalen de martelaars zich zelven en de hunnen. Zoo konden zij tot het einde volharden en met hun bloed bezegelen dat 't „niet dan die louter waerheyt en was wat zy gesproken ende geschreuen hadden". Zij wisten

trouwens dat „de Croone niet en is int beghin, noch oock int midden, maer int eynde”. Op alles voorbereid, deinzen zij voor geen verschrikking meer terug: zelfs de aanblik van de verkoolde overblijfselen van een geliefde zuster kan URSULA VAN DELDEN niet doen wankelen. Het „eeuwich goet” is ook voor haar het hoogste, en hoe men haar in dat ontzettende oogenblik ook in verzoeking brengt, „in Gods woort wil sy niet beswycken”. En zoo, vol blijden geloofsmoed, sterven allen. Met een jubeltoon in het hart bevelen zij hunnen geest in de handen des Vaders. Nog als het vuur wijd uitslaat [1]), hoort men die bede opgaan totdat zij wegsterft in de vlam.

De vraag is gesteld of wij hier te doen hebben met ziekelijke opwinding, die den dood met blijdschap tegemoet snelt. Is het verlangen „thuis te zijn” bij enkelen niet zóó sterk, gaat de liefde tot 't hemelsche niet in zulk een mate alles te boven, dat wij gedwongen worden aan overspanning, aan jagen naar het martelaarsschap te denken? Ik meen dat op deze vraag beslist ontkennend moet worden geantwoord. Het kost zeker weinig moeite uitdrukkingen te vinden die, uit hun verband gerukt, aanleiding kunnen geven tot verkeerde voorstellingen; — maar vergeten wij niet dat menschen in buitengewone omstandigheden natuurlijk ook wel eens buitengewoon gesproken en gehandeld hebben. Liever dus dan een oppervlakkig oordeel te vellen, willen wij onderzoeken wat in de martelaars is omgegaan tijdens vervolging en gevangenschap.

En dan treft ons vooreerst de volkomen afwezigheid van iedere begeerte het gerecht in de armen te loopen. Wanneer de meest uitdagende van allen, HANS VAN OVERDAM, de aandacht der overheid op zich vestigt, geschiedt dit

1) Blz. 543.

niet omdat hij naar de martelaarskroon haakt, maar omdat hij, brandend van verontwaardiging, zich niet kan inhouden en den Gentschen magistraat bestraffen wil over haar onchristelijk gedrag. Wat meer zegt: de broeders en zusters ontvluchten zelfs de vervolging; zij weten nauwelijks „waer sy gaen oft waer sy woonen" zullen om in veiligheid te komen; en ofschoon wij een enkele vermaning vinden om het kruis niet te ontloopen door naar een ander land te trekken, — nergens wordt afkeurend gesproken over vervolgden, die eigen woning verlaten of zich schuil gehouden hebben. Zoo lezen wij dan ook dat er bloedgeld uitgeloofd en spionnen gebruikt werden, „die vele dagen de huysen bespiedden" [1]); dat Mayken Boosers zich zóó goed verborgen had, dat zij langen tijd door meester Claes gezocht moest worden. Pleit dit alles niet tegen het jagen naar het martelaarsschap?

Toch kunnen velen op den duur niet buiten de handen van het gerecht blijven. Daarvoor is hun geloof te moedig, hunne overtuiging te zeer in het oog loopend. En zijn ze nu eenmaal gevangen, de arme slachtschaepkens, dan heeft voor hen natuurlijk alle onzekerheid omtrent hun lot opgehouden [2]). Maar niet minder is de spanning voorbij, de

1) Blz. 582, 583.

2) Prille jeugd noch hooge ouderdom vonden genade. Tegelijk met Jan Claesz werd b.v. Lucas Lamberts, een grijsaard van 87 jaar, ter dood gebracht. Zie over den leeftijd der martelaars de *Bibliographie des Martyrologes* I, I, Daar is echter het arme jongsken niet vermeld dat *op zevenjarigen leeftijd* in Den Haag is verbrand (1567). Dusseldorp — in dezen een onverdacht getuige — verhaalt het geval als volgt: „Deze Wederdooper had een jongetje van zeven jaar, dat, niet minder hardnekkig dan hij, de heilige sacramenten lasterde en beschimpte, zoodat het volstrekt onvatbaar voor bekeering geoordeeld was, en nu op een laag bankje gezeten bij zijn vader, van wien het zich niet scheiden wilde, met dezen gewillig den vuurdood onderging". *Annales,* ed. Fruin, p. 86.

gejaagdheid, waarin zij toch ook wel verkeerden. Het moet voor velen een verruiming zijn geweest dat daaraan tenminste een einde was gekomen. JERONIMUS SEGERSZ, ofschoon gevangen, schrijft: „Wij hier zijn in minder benauwdheid dan het arme, verstrooide hoopken, dat zich nergens veilig gevoelt". „Mijn huysurou", zegt ADRIAEN PAN, „die was wel een weynich benout, eer dat sy die handen aen ons sloegen, mer doen si sach dattet wesen most, so ginc de vreese van haer, of si een cleet wt getoogen hadde". — Er volgen nog wel uren van angst in den kerker, van opzien tegen de ontzettende toekomst, maar door gebed en lied weten de op zoo zware proef gestelden zich te sterken. Bevrijding is niet meer mogelijk: wat er ook gebeure, hun proces *moet* uitloopen op het schavot of den brandstapel. Is het dan wonder dat zij gaan verlangen naar dat onvermijdelijk einde? Dat zij hopen op een spoedigen afloop, dat zij met blijdschap hun doodvonnis als een uitkomst begroeten? Het zal immers vroeg of laat toch over hen geveld worden, en hoe eerder men het uitspreekt, des te spoediger zullen zij uit hunne tegenwoordige ellende verlost, en in de eeuwige heerlijkheid opgenomen worden. Vandaar dat lachen en die vroolijkheid, waarvan wij telkens lezen. Vandaar een uitlating als deze van HANS VAN OVERDAM: „Ick verhope in dese weecke mijn offerhande te doen, soo het den Heere belieft.... want ist dattet dese weecke niet en geschiet, so salt noch wel twee maenden verbeyden, met dat sy dan in ses weecken niet te rechte en sitten". Doch van overspanning is bij dit alles geen sprake. Dat blijkt ook hieruit, dat de martelaars hunne krachten niet overschatten. Hoe vurig en innig bidden zij telkens dat God hen staande moge houden! En verschillenden onder hen belijden dat het hun een zwaren strijd kost niet te bezwijken.

Wanneer zij nu getrouw blijven tot het einde, ja kracht

vinden blijmoedig te sterven, dan danken zij dat allermeest aan hunne *gezonde* godsvrucht. De omgang met hunnen hemelschen Vader maakt hen tot alles bekwaam. Het is aandoenlijk op te merken hoe zij tijdens hunne gevangenschap meer en meer los worden van het aardsche. De opeenvolgende brieven stellen ons soms in staat dat zielsproces na te gaan. In het begin vermaant JAN CLAESZ zijne vrouw: „Vergetet mijn vleysch met alle v sinlijckheyt”; — de gedachte dat zij ooit met een ander zou kunnen hertrouwen komt nog niet bij hem op, of wil hem tenminste nog niet uit de pen. Eerst later heeft hij zich met dat denkbeeld vertrouwd gemaakt: als wij den derden, den afscheidsbrief opslaan, lezen wij: „Muecht ghy v niet alleen onthouden, soo neemt eenen Man die den Heere vreest”. — En is het niet treffend hoe LIJSKEN, die eerst zoo bedroefd was, langzamerhand die hemelsche blijdschap deelachtig wordt, die haar in staat stelt haar offer te brengen, zooals zij het gebracht heeft?

Het is voor ons bij koel wikken en wegen wèl zeer gemakkelijk van overspanning of opwinding te spreken. Toch geloof ik dat wie met deze martelaars kan medeleven en zich in hunnen toestand weet te verplaatsen, het niet licht zal doen. Toegegeven dat EELKEN en FIJE en enkele anderen [1]) met hun zingen en dansen blijk geven van al te sterke opwinding, — de overigen sterven op eene wijze de heiligheid hunner zaak ten volle waardig. Zij zijn los van de wereld, maar niet zóó onverschillig of zij herinneren hunne vrienden en zelfs het volk er telkens aan dat zij niet als misdadigers of moordenaars sterven. „Om dat rechte Woort Gods”, daarom moeten zij lijden, en dat zeggen zij ook met den meesten nadruk. „Slaet v hooft om mijnent wille niet neder, omdat die menschen roepen, dat ic als

---

1) Blz. 587.

een wederdoper ende ketter gestoruen ben", schrijft Jan Claesz. En hoe flink en moedig staat hij op zijn recht om als poorter door den volledigen schepenbank verhoord en gevonnisd te worden! Inderdaad, mannen die nog aan zulke dingen denken, zij mogen dan met een lach op het gezicht voor de vierschaar verschijnen, zij hebben niets geëxalteerds!

Maar niet alleen in het opnemen van hun kruis, ook in hun onberispelijk leven openbaart zich de vrome gezindheid der oude Doopsgezinden. Door alle brieven en testamenten klinkt één roepstem: „betert uw leven, laat de wereld en hare lust varen, ziet op Jezus, en wandelt zooals Hij u is voorgegaan. Toont in alles dat gij uwen God liefhebt!" Want het is niet genoeg gedoopt te zijn in den naam des Heeren en een broeder of zuster van Christus te heeten, — neen, het doen der gerechtigheid en het nalaten der zonde: daaraan herkent men de kinderen Gods. Er zijn velen die alleen met den mond Christenen zijn; daartegenover stellen deze vromen het vervullen der geboden, het wandelen in het licht. Niet „traeg of flaeuw in de liefde" volbrengen zij metterdaad wat zij met de lippen belijden. Door een reinen wandel willen zij bewijzen dat hunne leer waarheid is; de rechtschapenheid van een Christen mag immers als de beste waarborg beschouwd worden dat zijne woorden het onvervalschte Evangelie bevatten. 't Is dan ook hunne groote grief tegen de wereld, die hen vervolgt, dat zij zondige, vleeschelijke menschen tot hare voorgangers kiest: hoe kunnen *zij* de waarheid verkondigen, wier leven in de duisternis is? De gevangenen zeggen het telkens tot de geestelijken die komen om hen te bekeeren: uwe prediking k a n het Evangelie niet zijn, omdat uw hart buiten het Evangelie leeft.

„Begeeft u tot betering", — wie deze aansporing zoo herhaaldelijk leest, zou misschien den indruk ontvangen, dat wij hier veelal te doen hebben met verloren zoons die „opgestaan zijn en tot hunnen Vader gaan". Geen gevolgtrekking zou intusschen onjuister zijn: in het geheele boek komen slechts twee voorbeelden voor van mannen, wier gedrag in vroeger tijd niet onberispelijk is geweest. De eerste, JORIAN SIMONSZ, heeft zich, uit vrees voor de eeuwige straf, „opten engen wech begeuen"; en ofschoon hij dus niet door een hoog of edel beginsel tot inkeer werd gebracht, zijne godsvrucht is later innig genoeg. De marteldood van den tweede, JAN JANSZ. BRANT, geeft den dichter de snijdende opmerking in de pen:

Doen hy zijn goet verquiste, verdranck
Moch hi daer wel woonen, sonder bedwanc,
Maer in zijn Godtsalige leuen niet lanck.

Menschen van zuivere, eerbiedwaardige beginselen en te goeder naam en faam bekend, dát zijn de overige slachtschaepkens CHRISTI geweest. Of hoe zouden anders hunne vervolgers zulk een goede getuigenis van hen afleggen? „Wij weten dat gijlieden niet liegt", — die lofspraak op hunne arme slachtoffers wordt den rechters meermalen afgedwongen. „Nooit", zegt de inquisiteur LINDANUS tot JACQUES D'AUCHY, „nooit hebbe ick verhoort dat men eenighe clachten van v ghedaen heeft". Sterker nog laat TITELMAN zich uit: „Ghy lieden hout wel een goede wandelinghe oft conuersatie met alle menschen, ende uwen naesten te doen so ghy sout willen hebben, ende leeft met malcanderen in vrede, liefde ende eendrachticheyt, dwelc seer goet is, ende malcanderen bij staet, in v lieder noot ende benautheyt, ende het leuen te laten voor malcanderen, het welcke ooc seer goet is, ic en can daer niet tegen seg-

gen . . . . maer wat helpet dat ghy lieden nv tleuen hebt, als ghijt gelooue niet en hebt?" — Dat MENNO van goeder conversatie was, wordt ook door zijne bitterste vijanden erkend. En als de kettermeester te Leeuwarden tegen wil en dank moet toegeven dat de herdoopers van onbesproken gedrag zijn, dan lucht hij zijne ergernis in een kwaadaardig: „de duivel stelt zich in een engel des lichts in ulieden".

Trouwens, uit de geheele houding der martelaars blijkt wel wie en wat zij zijn geweest. „Waarom vraagt gij naar mijnen doop en niet naar mijn leven?" voegt WILLEM CLEERMAKER den schout van Antwerpen toe. En tot welk een eerbied stemt de roerende onschuld van ELISABETH en MAYKEN BOOSERS! Zóó spreken en handelen alleen reine zielen. Toen de eerste niet wilde bekennen, „doen setten sy haer twee schroefijsers op elcke scheen een. Ende sy seyde: Och mijn Heeren, en beschaemt mij niet, want my en heeft noch noyt Man aen mijn bloot lichaem ghetast . . . . Doen beswijmde sy . . . ." En MAYKEN BOOSERS schrijft: „Sy seyden, dat my de Buel ontcleeden soude. Ick was beschaemt, ende badt haerlieden vriendelijck dat sy my wilden geloouen, Ten baette al niet. Doen seyde ick: Vlieder wille geschiede, ende ic ontcleede my. Doen leyddense my tot de pijnbanc" . . . . Deze verhalen zijn in hun eenvoud zoo treffend en aangrijpend, dat ik ze hoog stel boven vele heiligenlegenden, die toch voor een goed deel verdichtselen zijn, en waarvoor men dikwijls zulk een overdreven bewondering aan den dag legt.

Zijn ten slotte die vromen niet vereerenswaardig, die door verschrikking noch dood tot een leugen te verleiden waren? „Woud ick Godt int broot bekennen", zegt URSULA VAN DELDEN, op het punt den brandstapel te beklimmen, „ick mocht mijn leuen verlengen". Maar aan zulk een

redding denkt geen der slachtoffers. God boven alles liefhebbend, weten zij dat Hij niet gediend kan worden als het ja niet ja is. Zoo spreken dan allen de waarheid — maar ieder doet het op zijn eigen wijze, naar den aard zijner persoonlijkheid. Van HANS VAN OVERDAM met zijne heftige natuur is niet anders te verwachten dan dat hij zonder omwegen, forsch en aggressief, zal zeggen waar het op staat. WENDELMOET CLAESDOCHTER is niet zoo opbruisend, maar zij toch ook gevoelt dat het haar *bevolen* is te spreken: „Ick ben daer toe beroepen, alsoo dat icket niet swijghen en mach". Kalmer is JACQUES D'AUCHY, ofschoon even onverwrikbaar: „wilden wy alleenlijc spreecken tegen ons herte, ende v lieden de waerheyt verberghen, soo en sout ghy geen macht hebben ouer ons". En eindelijk ADRIAEN CORNELISZ. Neen, een leugen wil hem niet over de lippen, maar bedachtzaam als hij is, tracht hij toch de vragen van den rechter te ontduiken. Als deze zich tot hem richt: „Kent ghy GIELIS VAN AKEN wel?", is hij gereed met een onnoozel: Ic en heb mijn leuen te Aken niet geweest". Gelukkig, zegt Prof. CRAMER terecht, zijn voorbeelden van zulk een gevatheid zeldzaam.

Die bijna volstrekte afwezigheid van alles wat naar onoprechtheid zweemt, pleit zeker niet het minst voor den zedelijken ernst en de hooge opvattingen dezer „kinderen Godts". De Roomsche kerk, de wereld, ligt verre achter hen; maar niet om de „Lutersche, de Swingelsche of een andere secte" toe te behooren, hebben zij haar verlaten. Neen, zij wenschen in allen ootmoed te vormen wat JORIAN SIMONSZ. beschrijft als een „cleyn hoopken, die haer geheele regel des leuens met die geboden Gods ouer een comen, ende die haer ordinantie ofte Sacramenten gelijckmetich tbeuel Christi ende dat gebruyc der Apostolen is". Zoo alleen kunnen zij leden zijn van „de rechte gemeente

Christi, sonder rimpel ofte vlecke." En als de overheid hen in dat ééne opzicht maar vrij wilde laten! Dan zouden zij in al het overige haar met hart en ziel gehoorzaam willen zijn! Geen beschuldiging werpen zij zóó stellig en zóó verre van zich als die, dat zij geestverwanten zouden zijn van de woelgeesten van Munster en Amsterdam. Met den grootsten nadruk komen zij op tegen elke aantijging van dien aard. In zijne „Bekentenisse des Gheloofs" schrijft JACQUES: „Ic belijde ooc de Ouericheyt gestelt ende gheordineert te zijn van Godt.... welcke Ouericheyt de Schrift ons beueelt onderdanich te zijn.... Hier versaeck ick alle de gene die daer willen de Macht wederstaen doort sweert ende gewelt ende houde dat voor een Duyuelsche Leere". Zoo hij nochtans gehoorzaamheid weigert aan de plakkaten, hij doet het alleen in een gewetenszaak. Met kalmte en onvervaard kan hij zijn rechter ten antwoord geven: „Heb ick dat mandament van den Coninck ouer getreden, dat is een cleyne sake, naedenmael ick dat doende, hebbe volbracht dat mandament des Conincks der Coningen, die de warachtige God ende eewige Coninck is". En van ADRIAEN CORNELISZ. is het fiere woord: „Hoe groot de Keyser is, de opperste Keyser is noch grooter".

Het gevoel tot de uitverkorenen te behooren, maakt intusschen niet eigengerechtig of enghartig. Integendeel — op vele bladzijden lezen wij uitstortingen van het diepste zondegevoel. Is het geen christelijke ootmoed, die in CLAESKEN's belijdenis aan het woord komt: „Al sette ick my noch soo veel nae beteringe, ick blijf al euen snoode, Ick ellendich mensche!"? — WENDELMOET CLAESDOCHTER is nog in haar uiterste bereid den menschen vergiffenis te vragen voor hetgeen zij jegens hen misdaan mag hebben. En voorts: de geestelijke hoogmoed, de liefdeloosheid, die andersdenkenden als verlorenen beschouwt, is dezen vromen navol-

gers van JEZUS geheel vreemd. „Zijn wij, die nog in de Roomsche kerk gebleven zijn, dan volgens uwe meening allen verdoemd?" vraagt, op het schavot, een monnik aan WENDELMOET. „Dat oordeel behoort Godt toe", is het waardige antwoord. En datzelfde zeggen ook anderen onder hare lotgenooten. Hoeveel bescheidenheid en ootmoed is er in de betuiging van HANS VAN DER MAES: „Ick latet in Gods voorsienicheyt."

Een Christenzin zóó veelvuldig zich openbarend, een godsvrucht zóó rein en innig, — onder welken invloed hebben zij zich ontwikkeld? Om die vraag volledig te beantwoorden behoef ik alleen op den bijbel te wijzen. Want dit boek stellen de martelaars boven alles; zij hebben het hartelijk lief en trachten het dagelijks meer in zich op te nemen. Bewonderenswaardig is vaak de gevatheid waarmee zij in hunne disputen bijbelwoorden aanhalen; en hoewel hunne toepassing natuurlijk niet altijd de juiste is, zij geven blijk van gezond oordeel, en vooral van eene vertrouwdheid met de Heilige Schrift, die verheffend en te gelijk beschamend is. Tevens echter krijgen wij den indruk dat hunne belezenheid zich niet veel verder uitstrekt dan tot dit boek der boeken. Als de Roomsche geestelijkheid aankomt met argumenten aan de Kerkvaders ontleend, antwoorden zij met JOOSKINT: „En spreeckt van AUGUSTINUS niet, want ic en ken hem niet, Ick en houde geen leeringhe dan der Apostelen, Propheten, ende der woorden die ons Salichmaker gebrocht heeft wten hoogen Hemel", — of met CLAES DE PRAET: „dat ghy my vraecht na eenige Boecken onser kercken, de Bibel is ons Boeck". JACQUES D'AUCHY is de eenige, die in zijne redetwist EUSEBIUS, TERTULLIANUS en CYPRIANUS aanhaalt, maar ook hij stemt volkomen overeen met de anderen: »Ick heb mijn fondament ghenomen met dat heylighe woort des Heeren te lesen."

En op dit fondament alleen gevoelen zij zich veilig, elk ander is in hunne oogen onbetrouwbaar. In zijn afscheidsbrief drukt JAN CLAESZ zijn kinderen op het hart: „Alle geboden, wat die Heere van v begeert, sal v dat nieuwe Testament leeren. Al wat daer niet in begrepen is, dat en gelooft niet, ende wat daer in begrepen is, dat weest gehoorsaem". Bij zulk eene opvatting spreekt het van zelf dat allen een diepen eerbied voor het Evangelie koesteren. „Neen ick achte Godts woorden al costelijcker", roept HANS VAN OVERDAM uit, „dan dat ic hier dat licht te vergeefs soude laten schijnen, daer niemant door verlicht en worde, maer dattet gelastert ende bespot soude worden, ghelijck ghy lieden doet, alsmen v de waerheyt seyt".

Natuurlijk beroepen de martelaars zich op het Nieuwe Testament om hunne van de Roomsche kerk afwijkende gevoelens omtrent doop en avondmaal te verdedigen. „Bewijst mij dat de bijbel uw mis en kinderdoop leert", is hun onveranderlijke vraag. Kunt gij dat niet, dan blijven wij uwe menschelijke instellingen verwerpen. „Ons en behoort niet te sweeren", zegt ELIZABETH met een beroep op de bergrede. Het eenige dogmatische leerstuk, dat telkens wordt aangeroerd, is de oud-menniste menschwordingsleer; doch daar dit in het godsdienstige leven niet zulk een breede plaats heeft ingenomen als de herhaalde besprekingen zouden doen vermoeden, vraag ik verlof naar de voortreffelijke opmerkingen van Prof. CRAMER over dit punt te mogen verwijzen [1]). Liever wensch ik nog op het volgende de aandacht te vestigen. Er is onder al de „opgheofferde kinderen Godts", waarmede wij in kennis komen of waarvan wij hooren, slechts één broeder, die niet lezen en schrijven kan, nl. de man van CLAESKEN [2]). Hoe komt

1) Inleiding, blz. 36.

2) Een ander voorbeeld, HENDRIK EEMKENS, bij VAN BRAGHT II, 294.

het dat al de anderen zoo kundig en ontwikkeld zijn? Was het onderwijs in die dagen zóó goed en zóó algemeen? Dr. HOOG [1]) heeft het merkwaardig genoemd dat in een tijd, die vrij dicht bij de z. g. duistere middeleeuwen staat, zoo velen kunnen lezen en schrijven. Ik zal mij hier niet verder in deze quaestie begeven; alleen vraag ik of de woorden van den verfoeilijken broer CORNELIS in zijne disputatie met JACOB KEERSGIETER [2]) ons misschien niet een gedeeltelijke verklaring aan de hand doen. „Ba gij Herdoopers", roept hij uit, „gy zijt seker jente gesellen om de Heilige Schrifture te verstaen: want, ou ba, eer dat gijlieden herdoopt werd, soo en kendy niet een a voor een b, maar terstond als gijlieden gedoopt zijt, soo kondy lesen en schrijven: ba speelt de Duyvel en syn Moeder daer niet mede, soo en versta ik het mij van ulieden niet". — Is het niet mogelijk dat velen van deze vromen zich na hunne bekeering de moeite getroost hebben te leeren lezen? Bij het licht van den bijbel wenschten zij te wandelen; welnu, door liefde tot God gedrongen, hebben zij den eenigen weg ingeslagen om dien bijbel wel te kunnen verstaan [3]).

II.

En het tweede gebod, aan het eerste gelijk, is: gij zult uwen naasten liefhebben als uzelven.

Met opzet neem ik het begrip „naaste" zoo ruim mogelijk: ik wil dus beginnen te onderzoeken hoe de marte-

---

1) *De Martelaren der Hervorming in Nederland tot* 1566, blz. 124.

2) VAN BRAGHT II, 426.

3) Vergelijk de aansporing van JORIAN SIMONSZ (blz. 260) tot zijn zoon; „Hebt ghy tijt ende plaetse, so doet vlijt ende neersticheyt, om te leeren lesen ende schrijuen, op dat ghi des te beter sout mogen leeren ende weten, wat de Heere van v eyschende is". Zie ook VAN BRAGHT II, 207 en 409.

laars gezind zijn geweest jegens hunne vijanden. De vraag, die dan allereerst bij ons oprijst, is natuurlijk deze: hebben zij, die toch menschen van vleesch en bloed waren, geen wraakzucht gekoesterd tegen de vervolgers, die hen zóó meedoogenloos benauwden, martelden en doodden? Er komt — en dit feit is, dunkt mij, welsprekend — slechts één wraakkreet in het geheele *Offer des Heeren* voor. Vierdubbel zal de vergelding zijn, heet het in het Liedeken van HENDRICK VERSTRALEN.

De Heer coemt om Sion te wreken
Sijn sweert is droncken inden hemel nie
Sijn vianden sal hy daer aen steken
Als asschen onder zijn voeten treen [1]).

Doch wat beteekent zulk een op zich zelve staande uitzondering in vergelijking met de stemming, die ons uit het geheele boek te gemoet komt? Niet aan wraak of vergelding hebben onze weerlooze voorvaderen gedacht; zij konden, nu ja, heftig en scherp zijn, maar toch allermeest tegen de afgoderij, waaraan zij meenden dat hunne vervolgers zich schuldig maakten, en niet zoozeer tegen die verblinde vervolgers zelven. Het is waar: niet alle slachtschaepkens oordeelden zoo zachtmoedig over de misbruiken der Room-

---

1) Volledigheidshalve nog het volgende, ten bewijze dat de gedachte aan de straffende gerechtigheid Gods wel eens bij een martelaar moet zijn opgekomen. In het testament van ANNEKEN lezen wij: „Dit is den wech, dien gewandelt hebben die vierentwintich Ouders, die daer staen voor den stoel Gods, ende werpen haer croonen ende herpen voor den Stoel des Lams op haer aensichten vallende, seggende: Heere, v alleen si prijs, heerlicheit, cracht ende stercheyt, die wreecken sult dat bloet uwer knechten ende dienaren, ende sult de victorie door v seluen behouden.” Hier wordt het vierde hoofdstuk der Openbaring van JOHANNES aangehaald, met tusschenvoeging echter van de woorden: „die wreecken sult dat bloet uwer knechten”. Deze gedachte heeft de schrijfster zelve er in gelascht.

sche kerk als ELISABETH; er zijn er, die zich krasse termen laten ontvallen. Tot de geestelijken, die nu eens als priesters JESABELS, dan weer als verwanten van het Groote Beest of valsche profeten worden aangeduid, zegt HANS KEESCOOPER op de vraag wat hij aangaande het sacrament des altaars gelooft: „Wat soude dat vleesch ende bloed zijn, ende God? Legter mi hier dese tafel vol, ick salse al wech blasen datse stuyuen." Oliemakers, smoutverkoopers noemt JOOSKINT de priesters, met een onheusche zinspeling op het gebruik dat zij van gewijde olie maken. „Uw brootgot de spinnen eten", lezen wij in een liedeken. „Ick en weet van v ghebacken God niet", zegt EELKEN, een woord gebruikend dat „halsen cost". En op de vraag: „wat hout ghy vanden heyligen oly?" antwoordt WENDELMOET: Oly is goet op een slaet, oft v schoenen daer mede te smeyren".

Dat alles is hevig genoeg, en het eenige wat wij ervan zeggen willen is dat andere hervormingsgezinden zich minstens even scherp, en zeker nog veel smakeloozer [1]) hebben uitgedrukt. Maar diezelfde WENDELMOET, die de geestelijkheid met hare toch ook moedige woorden tartte, zij had tevens liefde genoeg om te kunnen zeggen: „Aen my en is niet gheleghen, maer als ick vanden Sael bouen come, soo schrey ick seer, ende het iammert my, dat ick alle die hupsche Mannen sie, dat sy so verblint zijn, ende ick wil den Heere voor haer bidden." En de gruwzaam gemartelde GERRIT CORNELISZ vindt kracht aan de paal drie maal te bidden: „Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen". Ook ontbreekt het niet aan vermaningen aan de overheid om het vervolgen te staken.

---

1) Zie b. v. Bibliotheca Reformatoria I, blz. 410; SEPP, *Verboden Lectuur*, blz. 154; ACQUOY, *Jan van Venray*, blz. 42, 43.

Diep treft het ons zulke aansporingen uit den mond van ter dood veroordeelden te vernemen: zij denken niet aan eigen lot, zij zijn nog bekommerd over wat eenmaal hun beulen zal weervaren. „Gij rechters, bedenkt toch dat het u op den oordeelsdag weinig zal baten, of gij u op wetten en plakkaten beroept", — dergelijke waarschuwingen vinden wij meer dan eens.

Inniger natuurlijk en warmer is de liefde van de martelaars jegens hunne geloofsgenooten. Voor broeders en zusters, echtgenooten, ouders en kinderen leggen zij de teederste gehechtheid aan den dag. Wel houdt hunne zorg zich bijna uitsluitend bezig met de geestelijke belangen; maar is dat niet begrijpelijk in mannen en vrouwen, die zelven al het aardsche geringschatten, ja hun leven opofferen om hunnen God getrouw te blijven? Gelijk zij zelven het Koninkrijk Gods het eerst en het meest hebben gezocht, zoo hopen zij dat ook hunne dierbaren het ééne noodige het hoogste zullen schatten.

In drie opzichten vooral openbaart zich de liefde dezer stille maar karaktervolle vromen. Zij willen zich alles getroosten om hunne vrienden niet in lijden te brengen, zij trachten de smarten der hunnen zooveel mogelijk te verzachten, en eindelijk wekken zij hen krachtig op staande te blijven in het geloof, en te volharden in het doen van het goede.

Wat het eerste punt betreft: in vele brieven lezen wij de waarschuwing toch vooral niet te nieuwsgierig te zijn naar de namen en woonplaatsen van geloofsgenooten. Wie daarvan weinig weet, zal ook weinig kunnen bekennen, wanneer hij straks misschien op de pijnbank ligt uitgestrekt, en in verzoeking komt zijne smarten te verlichten door zijne broeders te verraden. En het is niet alleen de voorzichtige Adriaen Cornelisz die hiertoe opwekt; zelfs een moedig, bijna overmoedig man als Hans van Overdam

neemt dezelfde voorzorg. „Ick en hebbe", zegt hij, „met opset niet veel willen vragen, op auontuer, oft ick gheuangen worde, dat ick dan niet veel en soude hebben te verantwoorden." Maar ook wanneer de beul zijn vreeselijk werk aan de arme gevangenen verricht, verzwijgen zij wat zij weten, of liever: „God bewaart hunnen mond in de pijn", zooals zij het ootmoedig-dankbaar uitdrukken. Hoe de rechters zich ook inspannen om den „stommen Duyuel" uit te drijven, zij „crijghen geen woordt tot achterdeel van de broeders inden Heere, oft eenich mensche". Deze laatste woorden komen voor in het verhaal van ELISABETH's pijniging; dit „teder maechdeken" ging zóó ver in hare liefde, dat zij verklaarde: „ick en wil v niet segghen wie mijn Ouders zijn, want dat ick om Christus Name lijde, dat is mijn Vrienden oneere". Aangrijpend is ook het verslag dat SEGERSZ van zijne foltering geeft: „Sy pijnichden my seer ... maer de Heere was crachtiger (die mijnen mont bewaerde) dan alle haer tormenten.... Sy creghen gheen namen van my, dan eenen oft twee, die sy my ghelesen hadden wt eenen Brief, ende ick wilde haer lieden dat segghen, om te hooren wat sy seggen souden. Maer sy vraechden, oft ick met haer spotte, ende gauens my doen noch meer, ende seyden dat ict seggen soude.... oft si souden my pijnigen tot sanderdaechs smorgens, ende souden my eenen voet langer recken dan ick waer, ende seyden tot GHILEYN dat hy recken soude, ende zijnen knape recte vast, ende GHILEYN goot my het lijf vol waters,.... ende hadden my alsoo (moeder naect) op de Bancke ghebonden met vier Coorden, dat my dochte, dat myn Hooft ende Beenen af waren: Maer sy en hadden anders niet, de Heere hebbe lof ende prijs. Ende doen sy my los lieten, moesten sy my met haer tween ofte drien vande Bancke heffen, ende my cleeden, Ja so dat niet moghelijck en waer, de pijne

te verdragen sonder de hulpe des Heeren. Ende sy seyden, dat ick my beraden soude, ende een goet kint der Roomscher Kercken worden soude, ende dat ick seggen soude al die ick wiste, oft si souden my noch beter hebben".

In de tweede plaats verzachten de gevangenen de smarten hunner naaste betrekkingen door hen onkundig te laten van veel, dat zij in den kerker te doorstaan hebben. Welsprekend zijn hunne brieven vaak door hetgeen zij zeggen, maar niet minder door hetgeen zij verzwijgen. Veel en lang heeft b.v. G. BERNAERTS aan zijne vrouw geschreven; doch eerst als wij zijn brief aan de broeders en zusters in handen krijgen — dat stuk, dubbel treffend omdat het geschreven is *nadat hij verwezen was* — eerst dan vernemen wij van folteringen die „litteeckens ende pijnen totten laetsten dag toe" hebben nagelaten. En doet MAYKEN BOOSERS niet het zelfde? Wij herinneren ons hoe beschaamd zij was, toen zij zich voor de pijniging moest ontkleeden. Toch schrijft zij aan hare ouders: „Dus mijn lieue vader ende moeder, weest getroost.... dat daer gepasseert is, en achte ic niet anders dan eenen wint, daer van ic geen swaricheyt en hebbe". En hoe dikwijls lezen wij van die innig-liefdevolle ontboezemingen: ik wenschte dat ik voor u kon lijden, voor u den dood mocht ingaan. Dat zijn geen gemeenplaatsen, uit den mond van welvarenden en gelukkigen, — dat zijn zieleklanken van afgefolterde martelaars!

En eindelijk de aansporingen „bij God te blijven". Daartoe bovenal wekken zij met de vurigste liefde op. Ik zeide reeds dat zij weinig bezorgd zijn voor het stoffelijke. Zelfs een man als HENDRICK VERSTRALEN, wien het scheiden toch zoo moeielijk valt, schrijft: „Godt ende zijn heylige gemeynte sullen v ende mijn ionghe schaepkens voeden, daer en twijfel ick niet aen". Maar oneindig meer gaat den martelaars het geestelijk welzijn hunner dierbaren aan het hart.

„Ick ghedencke uwer", zoo lezen wij in een brief van den meer genoemden JER. SEGERSZ aan zijne „lieue huysurou LIJSKEN", „ick ghedencke uwer dach ende nacht in mijn ghebedt, ende bidde den Heere, dat hy v wil verstercken met zijnen geest der waerheyt, want ick weet wel, dat ghy noch veel strijts hebben sult, eer ghi verlost sult worden, ende ick weet oock wel, dat ghy seer ghetenteerd sult worden, van die loose vossen, ende grijpende woluen" ....

Zulk een teedere zorg voor het zieleheil van enkele geliefden, of voor het welzijn der gansche gemeente treedt telkens voor den dag. En altijd vinden deze eenvoudigen van geest weer andere woorden om op nieuwe, even ontroerende wijze hunne gevoelens uit te drukken. De brieven, die zij, reeds afgestorven van de wereld schrijven, en waarin zij geheel hunne ziel leggen, — zij hopen dat ze niet verloren zullen gaan. Laten de broeders ze toch vooral bewaren, of in afschriften verder sturen: dan kunnen zij in nog wijder kring stichting brengen! „Ist moghelijck", besluit HANS DE VETTE, „laet hier af een Copye tAntwerpen aen onse kennisse, ende seyndt eene Westwaerts aen onse kennisse". En M. GIELIS vertrouwt dat zijn schrijven na zijn dood niet „ledigh" bij de zijnen zal liggen, „mer als een Receptken tot uwer gesontheyt dienende dicwils sal genut worden". Van JOOS VERBEECK lezen wij dat hij gaarne geschreven zou hebben — maar dat zijne hand onder de pijniging gebroken was!

Soms gaat, naar onze meening, de zorg om een goed woord te spreken wel wat al te ver. De list, die HANS KEESCOOPER en HANS VAN OVERDAM op het schavot gebruiken, is niet geheel in overeenstemming met den heiligen, vreeselijken ernst van het oogenblik. „Ende HANS K. had hem met H. v. O. besproken, dat hy opt Schauot zijn onderhosen soude wt trecken ende terwijlen soude H. v. O.

met tvolck spreken, twelck alsoo geschiede. Doen die scherprechter HANSKEN helpen wilde, begeerdet HANSKEN alleen te doen, om dat H. v. O. te langher totten volcke spreken soude".

Maar hoe weinig wij er aan denken hierom deze geloofsgetuigen van bijna 400 jaar her hard te vallen, dit is toch een uitzondering. Overal elders openbaart de liefde zich op een wijze harer volkomen waardig. En op bijna iedere bladzijde vinden wij een teeken van liefde. Zij is in de afspraak, die eenige gevangenen met elkander maken, niet afzonderlijk te disputeeren, „opdat sy die eenuoudighen niet en souden oueruallen"; zij is zoowel in opwekkingen tot weldadigheid als in de heilige verontwaardiging, den toorn tegen de monniken, die „onse Vrienden veel noots doen met quellen, als sy ter doot gheleydt worden"; zij is in de aansporing „malcanderen van alle saken (nl. des geloofs) goet onderscheyt te willen geuen".

Wanneer wij aan dit alles en aan het vroeger besprokene denken, dan kunnen wij eerbiedig en dankbaar getuigen dat deze „slachtschaepkens Christi" niet alleen met vromen moed hun kruis gedragen, dat zij ook, naar het woord van het Evangelie, hunnen God boven alles, en hunnen naaste als zichzelven hebben liefgehad. Omgang des geestes met hen sticht en verheft; en onwillekeurig komt ons de uitspraak op de lippen: „Wel u, gij goede en getrouwe dienstknechten en dienstmaagden uws Heeren!"

In de stemming van deze woorden willen wij van hen scheiden. Maar nog éène opmerking moet mij uit de pen. Wij hebben eerbied voor elken geloovige, die den dood verkiest boven ontrouw aan zijn geweten. Wij hebben dus ook eerbied voor de Roomsche slachtoffers der geuzenvervolging. Doch wanneer wij b.v. aan dien leekebroeder onder de Gorcumsche martelaars denken, die zijn onwaar-

digen rechter niet wist te zeggen wat hij geloofde, en alleen betuigen kon: „ik geloof alles wat mijn gardiaan gelooft", — dan stellen wij onze Doopsgezinde martelaars toch hoog boven dezen door de Roomsche kerk heilig verklaarde. Zij immers wisten waarvoor zij stierven: zelfstandig in hunne overtuiging en ten volle verzekerd in eigen gemoed, hebben zij deze wereld voor een betere verlaten.

III.

En eindelijk willen wij nog spreken over de vervolgers, meer bepaald over de geestelijken onder hen.

Hier vooral moeten wij met omzichtigheid te werk gaan; want het is uit de brieven hunner slachtoffers, dat wij de inquisiteurs en de overige geestelijkheid leeren kennen. Al achten wij de martelaars in de hoogste mate betrouwbaar, zij hebben natuurlijk hunne vijanden geteekend zooals *zij* ze van hun standpunt zagen en moesten zien. Wij willen daarom den veiligsten weg kiezen en de vervolgers beoordeelen, niet naar den indruk dien de arme slachtschaepkens van hen kregen, dus b.v. niet naar het woord van Hans van Overdam: „my docht dat sy geenen grooten lust en hadden voor de gherechticheyt te lijden", — maar naar hetgeen zij zelven, volgens *Het Offer des Heeren*, *gesproken* en *gedaan* hebben. Dan staan wij op vasten grond: want geen onzer rechtschapen martelaars was in staat opzettelijke onwaarheden te schrijven. Zij, die de overtuiging in zich droegen, binnenkort voor God te zullen verschijnen, hebben de woorden en gedragingen hunner vijanden zonder overdrijving of bijbedoeling overgebracht: daarvan mogen wij ons verzekerd houden.

Vooraf wil ik nog op het volgende wijzen. Wie zijne toevlucht neemt tot het vreeselijk middel eener geloofsvervol-

ging, kan dat alleen doen wanneer hij iedere afwijking van wat hij de waarheid acht voor een doodzonde houdt. Op dat standpunt mag de ongelukkige, die schuldig staat aan ketterij, niet ongestraft blijven; maar nog minder natuurlijk de huichelaar die, om aan vervolging of den vuurdood te ontkomen, een onware belijdenis aflegt. Immers, deze verzwaart zijn vergrijp nog door bedrog; hij is en blijft ketter, en als zoodanig schuldig — hij doet zich alleen rechtgeloovig voor, omdat hij terugdeinst voor de ontzettende straf[1]). Het is daarom de dure plicht van iederen geloofsrechter geen bekeering uit vrees of andere wereldsche berekening in de hand te werken: zoo roeit hij het kwaad, dat hij bestrijden moet, niet uit, integendeel, hij laat het in stilte voortwoekeren.

En hoe gedragen de geëstelijken zich, die wij in *Het Offer des Heeren* hun rampzalig werk zien verrichten? Worden zij tot hun vreeselijk bedrijf gebracht door de overtuiging, dat iedere ketterij tot elken prijs moet worden uitgeroeid, — de eenige overtuiging, die de inquisitie, ik zeg niet: wettigt, maar begrijpelijk maakt? — Dikwijls zien wij juist het tegenovergestelde gebeuren. Door de arme vervolgden vrees aan te jagen trachten zij hen herhaaldelijk tot een voorgewende bekeering, tot een geveinsde herroeping te brengen. Wij merkten reeds op hoe JERONIMUS SEGERSZ zich „beraden" moest om een goed kind der Roomsche kerk te worden; en verder herinner ik aan URSULA VAN DELDEN, wier getrouwheid op zulk een zware proef werd gesteld, toen men haar op de verkoolde overblijfsels harer zuster wees, en haar vroeg of zij nu nog niet wilde afwijken. Een oogenblik later glijdt het hout van den brandstapel onder hare voeten weg. „My dunct, ick valle af",

1) Men denke aan ANGELUS MERULA in zijn zwakste oogenblik.

roept zij uit; die woorden worden verkeerd begrepen, en onmiddellijk klinkt het bevel: „houdt op, zij wil zich bekeeren!" — Voorbeelden van zulk een in verzoeking brengen zouden nog in menigte aan te halen zijn, maar deze acht ik reeds sterk genoeg [1]).

De zedelijke ernst der Roomsche geestelijken, met wie wij in kennis komen, is over het geheel zeer gering. De gevangenen verwijten hun voortdurend hunnen onchristelijken levenswandel; zij doen geen moeite om die beschuldiging te weerleggen, maar antwoorden telkens met een cynisch: „wat gaat u dat aan? doe naar onze woorden, en niet naar onze werken!" En wat dunkt u van het volgende gesprek tusschen LIJSKEN en twee Papen? „Doen antwoorden sy: Doen wy qualijck, het sal op ons cappe druypen, de Heere is bermhertich. Doen vraechde ick oft sy op de bermherticheyt Gods sondigen wilden" .... De inquisiteur LINDANUS weet dan ook niets anders te zeggen op de zware beschuldigingen, die JACQUES D'AUCHY tegen de geestelijkheid inbrengt, dan een vergoelijkend: „Neen, neen, sy en zijn so grouwelijck niet als v dunct, hoe wel dat sy oock

---

1) Om billijk te zijn, moet ik erkennen dat men geen van de martelaars oor hoop op belooning afvallig heeft willen maken. Dat dit middel intusschen bij anderen wel eens werd aangewend, blijkt uit de mededeeling van COOLTUYN in zijn *Brief aan Timotheus*, vóór *Dat Euangeli der Armen* geplaatst. Wij lezen daar: „Die assesoor ..... vermaende my dat ick die Ketterye verlatende, my an die Catholicke Roomsche Kerck solde holden: in welcken ick nae myn geschicktheydt veel guets mochte doen tot myn eyghen profijt: want (seyde hy) soe langhe als ghy dese Lutherie anhangt, soe sult ghy niet veel winnen: ghy sult tot gheen eer maer schande coemen: ghy moecht geen guede daghen verwachten: maer altijt perijkel als ghy nu een deels beuonden hebt: maer ist dat ghy v draecht als een Catholick Man, ghy sult groot gheacht worden, ghy sult guede daghen hebben, *ick wil v binnen corte tijden helpen an een Kerck van honderdt golden cronen:* aldus was ik nu ghetenteerd om van Christo ende syn Woort te wijcken doer drieghementen ende beloften".

Sondaers zijn, gelijck wy allen zijn.... Tis wel waer, daer zijnder sommighe die groote afgrijselijckheyt doen voor Godt.... maer sy en zijn niet al quaet".

Ook de disputen geven ons geen hoogen dunk van de mannen, die geschikt geacht werden om de verdoolde ketters te bekeeren. Het spreekt van zelf dat zulke twistgesprekken geheel nutteloos en onvruchtbaar moesten zijn. En dat al aanstonds om de volgende reden: de Doopsgezinden beroepen zich voortdurend op den Bijbel; hunne tegenstanders erkennen niet minder dat deze het woord van God bevat, maar natuurlijk willen zij alleen van de kerkelijke uitlegging weten, en verwerpen zij iedere verklaring, die daarmede in strijd is. En zoo komt ook het levendigste dispuut spoedig op het doode punt. „Wat wilt ghy dat ick v bewijse", vraagt LINDANUS zeer terecht aan JACQUES, „naedemael ghy niet en ghelooft aen de heylighe Leeraers van de Catolijcke kercke, noch oock haer ordinantie?" — „Uit de Heilige Schrift alleen kan de waarheid moeielijk afgeleid worden, wel echter uit de H. S., zooals de Kerk haar uitlegt", — deze verklaring stelt ook de inquisiteur TAPPER in zijn strijd met MERULA voorop [1]).

Intusschen, al zijn de disputen onvruchtbaar, zij geven den martelaars toch telkens gelegenheid hunne tegenstanders vast te zetten. Trouwens, waar dezen vaak een verregaande en onbegrijpelijke onkunde aan den dag leggen, valt dit hun niet moeielijk. Herhaaldelijk gebeurt het dat geloofsonderzoekers niet thuis zijn in den bijbel, of beroemde teksten niet schijnen te kennen; ja soms moeten zij terecht geholpen worden door de ketters, tot wier bekeering zij gekomen of afgezonden waren! — LINDANUS

1) Vgl. *De Verantwoording van Angelus Merula,* uitgegeven door Dr. HOOG, blz. 26.

weet niet van welke gemeente JACQUES is, terwijl ieder toch onmiddellijk uit zijne woorden begrijpt dat hij doopsgezind is. En onophoudelijk vernemen wij dat de geestelijken zich stil houden, omdat zij op een bepaald punt geheel tot zwijgen zijn gebracht. Dat zij, wanneer zij zoo de zwaksten bleken, altijd hunne waardigheid wisten te redden, kan óók niet gezegd worden; het komt tenminste voor dat een monnik begint te schelden: „Sotkens, Sotkens, Ketters, Ketters zijt ghy lieden; — zoodat de aanwezige raadsheer zich daarover schaamt [1]). — De martelaars daarentegen leggen in de meeste gevallen een uitgebreide bijbelkennis aan den dag en trekken dikwijls daarvan uitnemend partij, door op de gelukkigste wijze teksten te pas te brengen. Maar ook in het disputeeren zijn zij doorgaans de meerderen: met merkwaardige gevatheid weten zij argumenten bij te brengen, en die van hunne tegenstanders te ontzenuwen. Niet onvermakelijk is het volgende staaltje: „Doen seyde ic (nl. HANS DE VETTE) dat ick van der kinderen doop niet en hielt, om dat hy van Godt niet beuolen en is. Hy seyde dat de besnijdenisse daer op een figuere was ende dat alle de kinderen die niet besneden waren int Oude Testament, oft int nieuwe Testament niet gedoopt en zijn, die moeten verdoemt zijn. Doen seyde ick, volghende zijn woorden: De meyskens int oude Testament moesten dan verdoemt wesen. Doen verstoorde hy hem, ende seyde, dat dat maer een philosophie en was, daer ic mede voort quam. Doen seyde ick, dat hy hem schamen soude te segghen, dat de kinderen verdoemt waren, den welcken de Heere seyt dattet rijcke der Hemelen toe behoort. Hy seyde, dat ick daer aen looch". —

Dat de gevangenen weinig vertrouwen stellen in de

---

1) Vgl. VAN BRAGHT II, blz. 451.

geestelijken, voor wie zij moeten verschijnen, spreekt, met het oog op al deze dingen, wel van zelf. Zij weigeren zelfs zonder getuigen te disputeeren; anders vreezen zij dat hunne woorden verdraaid overgebracht, en misbruikt zullen worden om hunne broeders ten val te brengen. Deze beschuldiging heet natuurlijk valsch; maar dan volgt er van den kant der ongelukkige slachtoffers een bitter en veelzeggend: „ja, wy kennen v en uwe schalcheyt maer al te wel!" — Arme martelaars! zij kenden die inderdaad! — Want wij hebben hier niet te doen met een ongegronden argwaan; er zijn bewijzen dat inquisiteurs de woorden hunner slachtoffers werkelijk verdraaiden. Één voorbeeld: toen MERULA in zijne gevangenschap eene schriftelijke belijdenis had opgesteld, en daarin het vormsel alleen als een teeken, een signaculum, had erkend, toen ontzag TAPPER zich niet die belijdenis voorbedachtelijk te vervalschen en MERULA het vormsel een sacrament te laten noemen [1]). Zulk een handelwijze rechtvaardigt den argwaan der gevangenen. Wij begrijpen dan ook dat JOOSKINT schrijft: „Wat ghy hoort buyten desen Brief seggen, hout dat voor loghen"; of dat SEGERSZ grooten HENRICK waarschuwt: „Voort laet ick v weten, hoe dat ghy gehoort hebt als dat ick soude den Heere verlaten hebben, Om dier saken wille heb ick my seer verwondert, dat welcke so niet en is, noch ten eewigen dagen en sal worden, Maer sy hebben dat geseyt, om v weder af te trecken ende te bedroeuen, ende hebben my belogen .... Daeromme, al ist dat sy v veel segghen, dat ick af gheweecken ben, en ghelooues niet, Want de Duyuel doet dat om v daer mede te verleyden".

Voeg bij dit alles nog dat de geestelijken soms zicht-

---

1) Vgl. FRUIN, *Verspreide Geschriften* I, blz. 263.

baar onder den invloed van den wijn verkeerden, — en gij zult de geringschatting billijken, waarmee de vervolgden van hen spreken. „Daer na ontrent noch twee weecken", schrijft CLAES DE PRAET, „quamender twee van de selue Bende, de eene was een grof vet man, die seer veel claps in hadde.... ende quam by drancke". En JACQUES bericht dat hij eens voor den kettermeester werd gebracht, terwijl deze in een bijzonder opgewekte stemming verkeerde, „want de wijn hadde hem seer verblijt". Hoe aangrijpend is het den gevangene in zijn vreeselijken toestand zijn rechter te hooren vermanen: „Mijn heere, ghy en moet my niet vragen met geckerie". — Is het striemend verwijt dan geheel onverdiend, dat DE PRAET tot zijn ondervrager richt: „Ghylieden predict den volcke datmen niet droncken drincken en soude, ende ghylieden selue gaet achter de strate so versmoort als verckenen: Ghy lieden predict datmen niet gierich zijn en soude, waer is meerder giericheyt dan inde Papen ende Monicken? Ghy lieden predict datmen niet ledich zijn en soude, waer is meer ledicheyt dan onder v lieden?"

En zulke menschen waren het mede, die b. v. tot een achtenswaardige moeder durfden zeggen: uw huwelijk is overspel, want het is niet in onze kerk gesloten. Wat bemoeit gij u met de Schrift? Naai uw naad en tracht de apostelen niet na te volgen! Zulke mannen waren onder de geloofsrechters, die het leven van vrome Christenen in de hand hadden. Durfden zij ook niet hunne slachtoffers smaden, en hunnen stervensmoed een gave des duivels noemen?

Zonder een zweem van medelijden geven zij in de meeste gevallen de ketters over aan de wereldlijke macht; want — dit spreekt van zelf! — de kerk vergiet geen bloed, dat laat zij over aan de „weerelt oft de heere, diet Sweert

ontfanghen heeft". Een onwaardige uitvlucht, nietwaar? — maar dubbel weerzinwekkend in den mond van mannen, die in grooten getale hunne slachtoffers maken, en toch met kennelijk welgevallen de schuld van het vergoten bloed op anderen werpen. „Het schijnt die u hoort, dat *ghy* geen schult daer in en hebt", zegt CLAES DE PRAET tot TITELMAN. „Neen ick mijn vrient", antwoordt de inquisiteur. *Ende hy wreef zijn handen in malcanderen.*

Ook in de houding der geestelijken bij het voltrekken van de vonnissen is weinig verheffends. Meestal kwellen zij de veroordeelden met herhaalde en natuurlijk geheel nuttelooze pogingen om hen terug te brengen tot de Roomsche kerk. „Hoe tenteerdy my!" roept WENDELMOET uit, als de monnik haar op het schavot nog telkens het kruis voorhoudt, en zij het eindelijk weg moet stooten [1]). Uit ditzelfde verhaal van haren marteldood blijkt ons bovendien, hoe een geestelijke tot laaghartige misleiding kan vervallen alleen uit zucht om zijne kerk een schijnbare overwinning te doen behalen [2]). Een oogenblik voor het koord zijne noodlottige werking doet, roept de monnik: „WENDELMOEY wilt ghy oock gheern steruen als een Christen mensche? Antwoort. Jae ick. Vrage. Ghy verloochent alle Ketterie. Antwoort. Jae ick". — „Dat is ghoet", gaat de monnik voort; reeds heeft hij bijna haar verstrikt in hare antwoorden .... nu nog één vraag: „Daer en bouen ist v oock leedt, dat ghy

---

1) Volgens het „allerzeldzaamste Duitsche geschriftje" (zie blz. 422) over WENDELMOET's gevangenschap en dood, kort na 1527 verschenen, en in zijn geheel herdrukt in PAUL FREDERICQ's *Corpus documentorum inquisitionis .... neerlandicae* V, 274—279, durft „ein münich" haar zelfs toevoegen: „Lug vmb dich, vnd bitt die leütt vmb verzeühung vonn wegen der bösen exempelen, die du jnenn fürgebildet hast". Vergelijk ook *Bibliographie des Mart. Prot. Neerl.* I, p. 84.

2) Zie de treffende beschrijving van hare terechtstelling bij DE HOOP SCHEFFER, *Kerkhervorming in Nederland*, blz. 586.

ghedwaelt hebt?" .... Bittere teleurstelling voor den sluwen bedrieger! — krachtig geeft zij haar laatste antwoord: „Ick heb voormaels wel ghedwaelt, dat is my leedt, maer dit en is gheen dwalen, maer den rechten wech, ende ick blijue by Godt". — „Dus lieffelijck ontslapen is WENDELMOE in den Heer". Zelfs de beul had medelijden met haar gehad en gezegd: „Moeder blijft by Godt, ende laet v van Godt niet trecken". Trouwens, het komt meer voor dat de scherprechter barmhartiger is dan de geestelijken: „Ende sy leyden FIJE int schip daer EELKEN lach onthooft, ende dat Radt daer by, daermen EELKEN op setten soude. Item, de pael daer FIJE aen staen soude om te verbranden, ende int Schip worden FIJE handen los van malcanderen, maer hy sat lijckewel stil: Doen seyden die Monicken: Bindt hem weder. De Diefhencker seyde: Bindt *ghy* hem!". Bij andere terechtstellingen echter verzwaart de beul door zijn moedwil het lijden der slachtschaepkens; en niet zonder innig medelijden lezen wij:

Bin dat LIJSBETH haer bedinge sprac
De Buel de peestels van haer bayken brack
Dwelck (als sy opstont) men sach vallen
Van haer lichaem, dies sy ras track
Na den staeck sonder veel te callen.
Want in haer hemde sy daer stont.....

Of elders:

Den Buel toonde dat hy was onuroet
Nijdich ende quaet van perte
Als hy ANNEKEN, twelck menich smerte
Stelde int hemde een vrouwe soet [1]).

1) Dat in de 16de eeuw een scherprechter zich ruwe vrijheden kon veroorloven, blijkt o. a. uit hetgeen FRUIN mededeelt uit de *Observationes* van

Het doel der vervolgers is gemist. De ketterij hebben zij niet kunnen onderdrukken. Ditmaal is het bloed der martelaren inderdaad het zaad der kerk geworden. Het volk, dat de terechtstellingen aanziet, kiest partij voor de slachtschaepkens. Het spoort hen aan vromelijk te strijden. Het stort tranen bij den dood van de twee „joffrouwen" VAN DELDEN. Het roept na het verbranden van FIJE: „Dat was een vroom man, is dat geen Christen, soo en isser niet een in de geheele Werelt". Het prijst CLEMENT HENRICKSZ zalig, en noemt de monniken „antichristen". Bij zulk een stemming wordt het begrijpelijk dat de vroomheid, de lijdzaamheid en het vertrouwen der opgeofferde kinderen Gods velen tot nadenken, en zoo tot een beter Christendom gebracht hebben. Hoe de Kerk zich inspande om met vuur en zwaard de ketters te straffen en de ketterij uit te roeien, — hare pogingen zijn, Godlof! mislukt: er kwamen altijd nieuwe bekeerlingen, en naar waarheid mocht de dichter van het Liedeken uitroepen:

Maer weet waer sy een dooden,
Hondert weder opstaen sel. —

En uit dezen kring van godvruchtigen is, na velerlei lotswisseling en groote veranderingen naar het uit- en inwendige, onze Broederschap voortgekomen. Nog zijn wij aan deze met hart en ziel gehecht. Nog willen wij hare eer hooghouden, hare kenmerken bewaren, hare tradities voortzetten. Wanneer wij het koude woord van een eenzijdig

---

FOREEST: „Er wordt een heks verbrand en, om het volksvermaak nog te verhoogen, neemt de beul een beruchten gek aan om het vuur te stoken. FOREEST verhaalt het leukweg, alsof het niets bijzonders was, en denkelijk was er ook niets vreemds aan. Dat waren zoo de zeden van den tijd". *Verspreide Geschriften* III, blz. 50.

verstandsmensch als Busken Huet [1]) lezen: „Men verbaast zich soms in onze dagen dat er nog altijd lieden worden gevonden die het op prijs stellen de eenen mennoniet, de anderen remonstrant, dezen gereformeerd, genen Luthersch te heeten", — dan zullen wij niet de moeite nemen onze voorkeur te verdedigen, dan antwoorden wij alleen met een kort en mannelijk: ja, wij stellen het nog op prijs doopsgezinden te zijn. Wij begeeren het ook te blijven .... niet in de eerste, maar evenmin in de laatste plaats om ons schoon verleden, om het lijden en strijden onzer vrome voorvaderen. Daaraan heeft *Het Offer des Heeren* ons opnieuw herinnerd; en wanneer wij, na volbrachte lectuur, dit boek ter zijde leggen, dan doen wij het met het dankbare gevoel dat het niet alleen onze kennis vermeerderd en ons hart verrijkt heeft, maar dat het ook het doopsgezinde bewustzijn in ons heeft opgebouwd en versterkt.

Leiden. W. J. Kühler.

---

1) *Het Land van Rembrand,* 3de druk, II, 1, blz. 148.

Uitgaven BOEKHANDEL en DRUKKERIJ voorheen
E. J. BRILL te Leiden:

Dr. C. SEPP, Proeve eener pragmatische geschiedenis der theologie in Nederland, van 1787 tot 1858, uitgegeven door Teylers Godgeleerd Genootschap, 3e druk. 1867. 8°. *f* 5.20

——— **Johannes Stinstra en zijn tijd.** Eene bijdrage tot de geschiedenis der kerk en school in de 18e eeuw. Leiden. 1865–66. 2 dln. 8°. . . . . „ 5.90

——— **Het godgeleerd onderwijs in Nederland** gedurende de 16e en 17e eeuw. Leiden. 1873–74. 2 dln. 8°. „ 9.50

——— **Geschiedkundige nasporingen.** I—III. Leiden. 1872–75. 3 dln. 8°. . . . . „ 7.—

——— **Drie Evangeliedienaren uit den tijd der Hervorming.** Leid. 1876. 8°. . . . . „ 2.25

——— **Polemische en irenische theologie.** Bijdrage tot hare geschiedenis. 2e dr. Leiden. 1882. 8°. . . . . „ 2.—

——— **Bibliographische mededeelingen.** Leiden. 1883. 8°. . . . . „ 3.25

——— **Kerkhistorische Studiën.** Leiden. 1885. 8°. „ 3.—

——— **Bibliotheek van Nederlandsche Kerkgeschiedschrijvers.** Opgave van hetgeen Nederlanders over de geschiedenis der Christelijke kerk geschreven hebben. 1886. 8°. „ 5.25

——— **Verboden lectuur.** Een drietal indices librorum prohibitorum toegelicht. 1889. 8°. . . . . „ 3.25

——— **Uit het predikantenleven van vroegere tijden.** 1890. 8°. . . . . „ 2.—

——— **Het Staatstoezicht op de godsdienstige letterkunde in de Noordelijke Nederlanden.** 1891. 8°. „ 3.—

De werken van Dr. C. SEPP te zamen genomen *voor* **f 20.—**
in plaats van **f 51.60.**

SEPP en BOETJE, Gezangen ten gebruike in Doopsgezinde gemeenten. 3de druk. 8°. . . . . . . Gebonden „ 1.40

——— Bloemlezing uit de **Psalmen.** 8°. Gebonden „ —.65

——— Bloemlezing uit de **Psalmen en Gezangen,** samen in één band gebonden . . . . „ 1.90

Vierstemmige zetting der **Gezangen** voor Orgel en Koorgezang. 18°. . . . . Gebonden „ 5.—

J. SEPP, Boek der gedachtenis aan Doopsbediening en eersten Avondmaalsgang. Bladen der herinnering Doopsgezinden Christenen aangeboden. 1895. 8°. . . . . „ —.90
Gebonden . „ 1.25
Verguld op snede . „ 1.40

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL. — LEIDEN.

Gaylord
PAMPHLET BINDER
Syracuse, N. Y.
Stockton, Calif.

Mennonite Historical Library
Goshen College · Goshen, Indiana

MI
272
K95o

SOUTH WING

Kühler, W. J.
Het offe[...]eren.

S Wing
Closed
Stacks

272 K95o
Kuhler, Wilhelmus Jo
Het Offer des Heeren / door W.
c.1 047
100210
3 9310 02101582 9
MENNONITE HISTORICAL LIBRARY

M18367